

Informace, recenze

Evropská asociace LIBER – výhled a současné aktivity

V posledních dvou letech se výkonný výbor asociace LIBER - Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche intenzivněji zamýšlel nad vlastním posláním a strategií svého dalšího působení. Naléhavě se hlásila potřeba reagovat na základní společenské a politické trendy ovlivňující charakter a strukturu požadavků kladených na knihovny a současně vytvářející tlak na instituce samotné, a tím i vyhovět výzvám svých vlastních členů. V diskusích výkonného výboru LIBER se zrodil dokument nazvaný **A Vision for LIBER's Strategy 2002–2005 – Představa o strategii asociace LIBER na léta 2002–2005.**¹⁾ Ačkoli trendy a výzvy, společenský kontext, situaci a postavení vědeckých a odborných knihoven v Česku a problematiku služeb, které poskytují, nelze v tomto okamžiku považovat po všech stránkách za srovnatelné se západní Evropou, přesto může být seznámení s tímto dokumentem v českém překladu přinejmenším inspirativní. Trendy, problémy a úkoly v dokumentu popsané a formulované k nám totiž dříve nebo později dorazí, pokud některé z nich nejsou již teď skutečností, s níž se začínáme vyrovnávat.

Přehled hlavních současných iniciativ a aktivit asociace LIBER, který v tomto článku následuje, má představit LIBER jako organizaci, která právě konkrétně reaguje na trendy a úkoly, jež formulovala v uvedeném strategickém dokumentu, a tím naplňuje své hlavní poslání.

(Překlad je v některých místech kvůli věcnému přiblížení poněkud volnější a je doprovázen vlastními odkazy, poznámkami a vysvětlivkami.)

Představa o strategii asociace LIBER na léta 2002–2005

Poslání asociace LIBER

„LIBER představuje a prosazuje zájmy vědeckých a odborných knihoven²⁾ v Evropě. Základním úkolem LIBER je pomoci vědeckým a odborným knihovnám v Evropě vytvořit fungující síť přes hranice států s cílem zajistit ochranu evropského kulturního dědictví, zlepšit přístupnost fondů evropských vědeckých a odborných knihoven a poskytovat v Evropě účinnější knihovnicko-informační služby.“ (ze Stanov LIBER přijatých v Göttingen v červenci 1994³⁾)

Významné vývojové trendy v oblasti vědeckých a odborných knihoven v poslední době:

- rozvoj „hybridní“ a „elektronické“ knihovny s měnící se váhou mezi fyzickými a digitálními fondy
- rostoucí míra dostupnosti odborných informací v elektronické podobě odkudkoli a kdykoli prostřednictvím globálních sítí
- výrazné změny informačního řetězce umožněné přímou komunikací mezi autory a čtenáři v globálním měřítku
- větší spolupráce mezi knihovnami prostřednictvím regionálních, národních i mezinárodních sítí a konsorcií, rozvoj konsorciálních dohod s vydavateli
- proměny konceptu budování knihovnických fondů s tím, jak postupně rostou virtuální sbírky
- v oblasti elektronických informací se licenční dohody mezi knihovnami a vydavateli neřídí primárně již jen autorským právem, nýbrž právem smluvním, které určuje podstatu licencí
- rozvoj elektronických služeb a elektronického řízení⁴⁾ v knihovnách

Nejnovější politické a ekonomické trendy

Vlády

Vlády přidělují relativně méně prostředků celému sektoru kultury a vzdělání, tedy i knihovnám. Přitom současně náklady na činnost knihoven rostou, částečně proto, že je třeba poskytovat dvojí typ služeb: „tištěné“ i elektronické.

Vlády mají tendenci přidělovat univerzitám a samostatným národním knihovnám do rozpočtu jednu nestrukturovanou paušální částku⁵⁾, ponechávající na nich samotných volbu priorit.

Vlády se více přiklánějí ke koncepci vzdělání založeného na dovednostech a konkrétních potřebách⁶⁾ s větším důrazem na ekonomické zaměření.

Univerzity

Univerzity samotné věnují více pozornosti svým knihovnám a jejich činností, přičemž se snaží snižovat náklady cestou fyzického sjednocování jednotlivých knihovnických zařízení; některé univerzity zase zřejmě zpochybňují nezbytnost velké ústřední knihovny.

Univerzity také budou svým knihovnám přidělovat do rozpočtu nestrukturovanou paušální částku, anebo přenášet odpovědnost za výdaje za knihovnu na příslušné fakulty a ústavy; v obou případech se oslabuje přímý centrální dohled nad výdaji knihoven.

Univerzity zpřístupňují své vědecké publikace na síti a hledají alternativu ke komerčnímu publikování.

Vlády i univerzity se zajímají o „e-science“ (vědecký výzkum prováděný s využitím velké masy elektronických dat) a „e-learning“ (učební materiály a další prostředky pro podporu studia zprostředkované po síti); knihovny se tak ocitají v první linii elektronických služeb – e-services.

Předpoklady pro činnost vědeckých a odborných knihoven v budoucnu:

Nejsilnější vliv na vědecké a odborné knihovny bude mít globálně propojená ekonomika.

Základním prvkem v informačním řetězci bude síť.

Veliký díl z toho, co knihovny tradičně skladují na regálech, bude digitalizována a zpřístupněna na síti.

Archivace a ochrana digitálních dokumentů bude jedním z nejdůležitějších úkolů, s nímž se knihovny budou muset vyrovnat.

Povinný výtisk digitálních dokumentů se stane během pěti let normou.

Tradiční procesy vytváření přidané hodnoty k informacím v knihovnách (tj. katalogizace) se budou i nadále přesunovat z kanceláří do veřejných prostor⁷⁾, kde se knihovníci stýkají se čtenáři; naproti tomu nabudou na významu nové „kancelářské“ činnosti: správa metadat a standardů.

Sítě umožní hlubší spolupráci a sdílení; klíčové bude rozhodování o tom, na které úrovni se takové sdílení bude uskutečňovat, zda na regionální, národní či mezinárodní.

Pro usnadnění výměny a vyhledávání elektronických informací bude zapotřebí standardizace.

Práva k intelektuálnímu vlastnictví budou i nadále vyžadovat důkladnou diskusi: autoři, univerzity, knihovny a vydavatelé budou usilovat o upevnění svého postavení zvláště s ohledem na autorské právo.

Dokumenty zprostředkované po sítích, podobně jako ty, které jsou na regálech, musejí zůstat ve správě účastněných knihoven: jedině tak budou i nadále uživateli užitky.

Problematika práva k intelektuálnímu vlastnictví otvírá otázku platby za užití dokumentů: kdo má platit, v zastoupení koho, v jakém případě?

Komerční subjekty budou vytvářet vůči knihovnám konkurenci, zvláště v oblasti dodávání dokumentů.

Hlavní problémy a úkoly vědeckých a odborných knihoven v Evropě v nadcházejícím období:

- vyrovnávat se s různou úrovní dosaženého stupně rozvoje v různých částech Evropy a zajistit rovnoměrný a trvalý rozvoj knihoven v celé Evropě
- rozvíjet a zavádět standardy a usnadňovat tak výměnu a vyhledávání elektronických informací
- nalézat a zavádět optimální řešení pro digitální archivaci a ochranu
- vyrovnávat se s konkurencí ze strany komerčních subjektů, zvláště v oblasti dodávání dokumentů
- posilovat a prosazovat spolupráci mezi institucemi pečujícími o kulturní dědictví (archivy, muzea a galerie)
- rozvíjet a posilovat vztahy mezi partnerskými institucemi na mezinárodní úrovni

Co bude LIBER dělat pro vědecké a odborné knihovny v Evropě?

Knihovny a jejich uživatelé vstoupili do společného elektronického prostoru, v němž mohou být snadno poskytovány služby přes hranice jednotlivých knihoven

i zemí. Překážky bránící knihovnám plně využít výhod síťových služeb jsou v podstatě spíše administrativní (často v kombinaci s ambicemi jednotlivých institucí) než technologické.

LIBER by proto měl povzbuzovat knihovny, aby podnikaly nové strategické kroky na místní, národní i mezinárodní úrovni s cílem odstraňovat tyto překážky. Během období 2002 až 2005 se LIBER vynasnaží:

- pomáhat knihovnám formulovat nové komplexní národní (či regionální) postupy a řešení namísto izolovaných kroků a vzájemné konkurence
- povzbuzovat knihovny, aby nahradily dosavadní typ spolupráce novými mechanismy poskytování a přístupu k elektronickým službám v mezinárodním, národním či regionálním měřítku a k trvalému uchování elektronických dokumentů, a to úspornějším a profesionálnějším způsobem, který zajistí kontinuitu; to bude mít značný význam, neboť tím bude zajištěn:
 - přístup ke knihovním fondům v evropských vědeckých a odborných knihovnách
 - rozvoj a přístup k virtuálním evropským vědeckým a odborným knihovnám
 - ochrana evropského kulturního dědictví
 - respektování jazykové rozmanitosti v Evropě
 - rozvoj virtuálního pan-evropského katalogu
 - archivace a uchování elektronických zdrojů vytvářených knihovnami v Evropě
- pomáhat jednotlivým knihovnám v analýze jejich role jakožto článku národní a mezinárodní sítě a v soustředění na základní funkce, jež musejí být vykonávány v místním měřítku
- podněcovat a podporovat snahy o standardizaci služeb a výměny a vyhledávání elektronických informací
- podporovat přeměnu informačního cyklu a současného modelu (elektronického) publikování s cílem garantovat veřejný přístup k informacím a posilovat postavení autorů a uživatelů
- podporovat iniciativy badatelské komunity v Evropě v oblasti vysoce kvalitního elektronického publikování
- podporovat zájem knihoven a jejich uživatelů o vytvoření slušné a spravedlivé evropské a národní legislativy a politiky zohledňující problémy autorského práva⁸⁾
- podporovat knihovny v jednání o slušných a spravedlivých licenčních dohodách s vydavateli, zprostředkovateli a dalšími poskytovateli
- rozvíjet strategické myšlení v evropských vědeckých a odborných knihovnách sdílením poznání, výměnou poznatků o globálních trendech, organizováním kurzů a zveřejňováním dobrých příkladů praktických řešení a řízení změn
- pomáhat při analýzách knihovnických procesů a způsobů řešení zveřejňováním dobrých příkladů praktických řešení a podněcováním diskuse o nových procesních modelech v jednotlivých organizacích i modelech rozvoje partnerské spolupráce mezi knihovnami v prostředí sítí
- usilovat o rovnoměrný rozvoj v knihovnách po celé Evropě
- posilovat a prosazovat spolupráci mezi knihovnami a ostatními institucemi pečujícími o kulturní dědictví (archivy, muzea a galerie)
- posilovat vztahy mezi partnerskými institucemi na mezinárodní úrovni

- působit jako zastřešující organizace pro evropské projekty
- spolupracovat s evropskými organizacemi, jako jsou např. Konference ředitelů evropských národních knihoven (Conference of European National Librarians – CENL), Evropské sdružení univerzit (European University Association – EUA) a Evropská nadace pro vědu (European Science Foundation – ESF)

Současné aktivity a iniciativy LIBER⁹⁾

SPARC Europe

Iniciativa SPARC (Scholarly Publishing & Academic Resources Coalition), vzešlá ze severoamerické asociace vědeckých knihoven, si klade za cíl zavést konkurenci, změnu a alternativní strategii na trh vědecké komunikace. LIBER vzal na sebe úkol zastřešovat tuto iniciativu v Evropě a v první fázi pracuje na jejím rozvoji s národními organizacemi. SPARC Europe je spojen se SPARC (US), ale má pověření pro Evropu a soustřeďuje se na aktivity v rámci Evropy. V současné době má čtyři sponzory¹⁰⁾ a na padesát členů – univerzit, univerzitních a národních knihoven z deseti evropských zemí (včetně např. Turecka, ale zatím z žádné stredo- a východoevropské země).¹¹⁾ Ředitel SPARC Europe sídlí v Oxfordu a v součinnosti s osmičlenným řídicím výborem, jehož polovinu tvoří členové výboru LIBER (včetně prezidenta), jedná se zúčastněnými subjekty, tj. hlavně s knihovnami, organizacemi a vydavateli, grantovými agenturami i vládami, ale i se samotnými badateli o podpoře a vytvoření modelu vlastních volně přístupných on-line odborných časopisů a o zapojení a vytváření pramenných zdrojů a archivů v institucích.¹²⁾ Speciální iniciativou je zaměření na evropskou problematiku: publikování v jiných jazycích než jen v angličtině, zpřístupnění uživatelům ve stredo- a východoevropských zemích, vytvoření prostoru pro publikování stredo- a východoevropským autorům, resp. podpora udržení kontinuity existujících odborných časopisů ve střední a východní Evropě v elektronické podobě.¹³⁾

LIBER Licensing Principles

LIBER zformuloval pro evropské univerzitní, vědecké a národní knihovny směrnici a soubor principů, požadavků a podmínek pro vyjednávání s vydavateli elektronických periodik o licenčních smlouvách. Jejich podstatou je vymezení prostoru knihovnám a jejich uživatelům k co nejefektivnějšímu využití zdrojů informací za podmínek „fair-use“ – slušný a spravedlivý způsob jejich využití s ohledem na práva a zájmy autorů a vydavatelů/distributorů.¹⁴⁾

Copyright

LIBER důrazně prosazoval stanovisko evropských vědeckých knihoven a loboval pro jejich zájmy a zájmy jejich uživatelů během legislativního procesu přípravy poslední Směrnice Evropské unie o autorském právu a souvisejících právech v informační společnosti. Udržuje v té věci kontakt se skupinou EBLIDA, a dále s holandskou nadací SURF.¹⁵⁾

Digitizing Journals: a Pan-european Approach

V návaznosti na velmi úspěšnou konferenci o digitalizaci odborných periodik, která se konala v Kodani v roce 2000, se LIBER aktivně zasazuje o celoevropský přístup k digitalizaci evropských odborných periodik a ustavil pracovní skupinu pro rozvoj této aktivity.¹⁶⁾

MARC Harmonization

LIBER se aktivně účastní a podporuje rozvoj diskuse o budoucí harmonizaci MARC mezi evropskými vědeckými knihovnami. Vyslal svého odborného představitele na jednání Koordinačního výboru pro harmonizaci MARC, který se skládá z představitelů Kongresové knihovny, USA, Národní knihovny Kanady a Britské knihovny. Vedle toho ustavil svou pracovní skupinu pro diskusi na toto téma mezi evropskými vědeckými knihovnami, která za vedení Die Deutsche Bibliothek formuluje evropskou reakci na rozvoj MARC21 a hledá jeho perspektivu v Evropě.¹⁷⁾

Open Archive Initiative (OAI)

LIBER se ve spolupráci se SPARC a knihovnou CERN v Ženevě ujal podpory rozvoje projektu Open Archive Initiative (OAI) na evropské úrovni, v návaznosti na výsledky úspěšné konference, která se konala v Ženevě na jaře 2001. Cílem je napomoci všem subjektům hledajícím řešení pro otevřený přístup k vědeckým informačním zdrojům cestou vytváření elektronických archivů.¹⁸⁾

International Scholarly Communications Alliance (ISCA)

LIBER je jednou ze sedmi významných knihovnických organizací ze všech částí světa, které společně usilují o vytvoření sítě jako předpokladu spolupráce badatelů a vydavatelů na rovném přístupu k vědeckým a odborným publikacím.¹⁹⁾

LIBER Security Network

Poté, co došlo k závažným krádežím v různých evropských vědeckých a odborných knihovnách, konala se pod záštitou LIBER v Kodani v květnu 2002 mezinárodní konference, která přijala tzv. Kodaňské principy a rozhodla o vybudování bezpečnostní sítě mezi evropskými národními, univerzitními a dalšími knihovnami.²⁰⁾

Value-added Tax (VAT)

LIBER podporuje iniciativu tzv. Frankfurtské skupiny nositelů práv a knihovníků, která zformulovala společné prohlášení vůči Evropské komisi týkající se uplatnění DPH na služby zprostředkující elektronické informace. Cílem je dosáhnout výjimek z nejvyšších tarifů DPH. Stejná iniciativa je směřována na národní vlády.²¹⁾

LIBER Quarterly: The Journal of European Research Libraries

LIBER vydává již třicet let revue pro evropské vědecké a odborné knihovny o vývoji a nových trendech na evropské knihovnické scéně, nyní pod výše uvedeným názvem.²²⁾ Dnes je LQ k dispozici v tištěné i elektronické verzi (ta je přístupná všem uživatelům té instituce, jež je členem LIBER).²³⁾

Poznámky:

- 1) <http://www.kb.dk/liber/vision/visionstatement.htm>. Dokument se stane závaznou strategií LIBER po schválení generálním shromážděním asociace, jemuž bude předložen v červnu 2003.
- 2) Rozvinutý termín „vědecké a odborné knihovny“ má být pro účely tohoto článku ekvivalentem angl. termínu „research libraries“, resp. franc. termínu „bibliothèques de recherche“, používaný pro souhrnné označení členských institucí LIBER (viz název asociace).

ce), který široce zahrnuje vysokoškolské, národní a odborné, ať už univerzální či oborově specializované knihovny, ale nevylučuje ani tzv. veřejné knihovny v užším slova smyslu (např. větší městské), pokud poskytnou srovnatelné služby odborné veřejnosti. To se též odráží ve složení členstva LIBER. Jde o vědomý kompromis mezi neadekvátním, leč v Česku obvyklým termínem „vědecká knihovna“ a mnohem lépe vyhovujícím, ale téměř nepoužívaným a zapomenutým termínem „studijní knihovna“. Pro začlenění do mezinárodního kontextu a bezproblémovou komunikaci bude v dohledné době nezbytné zabývat se typologií našich knihoven a tomu odpovídající terminologií.

- 3) <http://www.kb.dk/liber/statutes/stat-en.htm>
- 4) „e-services“, „e-management“
- 5) „single-line sum“, „lump sum“; v našich právních podmínkách se tento trend, pokud jde o knihovny s právní subjektivitou a univerzity, nezdá být něčím převratným; příspěvkové organizace, tím spíše veřejnoprávní organizace – univerzity u nás do značné míry rozhodují o rozpisu provozní (nikoli personální) části přidělených prostředků samy, tj. v zásadě je „volba priorit“ na nich samotných, a nic na tom nemění ani leckdy praktikované účelové předurčování některých částí z přidělených prostředků, resp. konečné schválení rozpočtového plánu zřizovatelem.
- 6) „skills-based“, „needs-based“ education
- 7) „from ‘back office’ to the ‘front office’ “
- 8) „slušný a spravedlivý“: pokus o český překlad termínu „fair“ používaného standardně v těchto souvislostech pro vystižení vzájemného respektu obou stran ke svým zájmům a právům
- 9) viz <http://www.kb.dk/liber/currentinitiatives/index.htm>
- 10) CURL – Consortium of University Research Libraries, JISC – Joint Information Systems Committee, SCONUL – Society of College, National and University Libraries, SURF Foundation
- 11) Roční členský poplatek činí pro velké organizace 1000 liber/1600 eur, menší specializované organizace 500 liber/800 eur, národní a mezinárodní organizace 10 000 liber/16 000 eur.
- 12) „Institutional Repositories – IR“
- 13) viz <http://www.sparceurope.org>
- 14) viz <http://www.kb.dk/liber/currentinitiatives/licensing.htm>, v českém překladu viz *Národní knihovna : knihovnická revue*, 9, 1998, č. 6, s. 321 n.
- 15) viz <http://www.kb.dk/liber/news/021102surf.htm>; též český překlad prohlášení <http://full.nkp.cz/nkk/ rejstrik2/navigate.html>
- 16) viz <http://www.sub.uni-goettingen.de/liber-wg/>
- 17) viz <http://www.kb.dk/liber/division/taskforce/marc/index.htm>
- 18) viz <http://www.openarchives.org>
- 19) viz <http://www.kb.dk/liber/news/020205isca.htm>
- 20) viz <http://www.kb.dk/liber/news/librarysecurity.htm>
- 21) viz http://www.sub.uni-goettingen.de/frankfurtgroup/vast_12.pdf
- 22) LIBER Bulletin 1972-1990, European Research Libraries Cooperation (ERLC) 1991-1997, LIBER Quarterly : The Journal of European Research Libraries 1998-
- 23) <http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/aw/liber/>

Přeložil a zpracoval Vojtěch Balík
Národní knihovna ČR